

ÎN JURUL UNEI INSCRIPTII DIN MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI AL INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE

În Muzeul național de antichități, sub cota L 343, se păstrează un bloc de calcar cu inscripție greacă, rupt la dreapta și jos, descoperit la sfârșitul veacului trecut „în cimitirul turcesc de pe colina Caranasuf”, pe teritoriul actualei comune Istria, regiunea Constanța. Fișa de inventar arată că inscripția a fost publicată de Grigore Tocilescu în *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich* din 1887¹. Dar ceea ce se omite să se semnaleze e că ea fusese editată în două rânduri de cercetători străini, înainte de a fi reținut atenția epigrafistului nostru. Pentru întâia oară, mențiunea interesantului document se întâlnește în modest intitulata *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions de Valachie et de Bulgarie*², apărută în 1868, și în care, la capătul unei călătorii de mai multe luni în părțile Dunării de jos, din însărcinarea guvernului francez, Ernest Desjardins dădea la iveală un număr de 108 inscripții din Dacia, Moesia și Scitia Mică, copiate, unele, în București, la locuința generalului Mavros, altele în Dobrogea, pe care învățatul o cercetase cu luare aminte și în legătură cu care ne-a lăsat indicații prețioase³.

Potrivit arățărilor lui Desjardins, în momentul când era copiat blocul se găsea *dans un cimetière turc situé à une demi-heure au sud du*

¹ XI, p. 66, nr. 140.

² Titlul întreg sună : *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie, provinces de Dacie, de Mésie et de Scythie Mineure*, par Ernest Desjardins. Extras din *Annales de l'Institut de Correspondance archéologique*, Rome, Imprimerie Tiberine, 1868, p. 92, nr. 101.

³ Cf., de același, *CRAI*, 1868, p. 53 și urm. ; *RA*, XVII, 1868, p. 270 și urm. Dintre observațiile, de fiecare dată interesante, cuprinse în notele de călătorie ale învățatului francez, reproduc informația (ce s-ar cere cît mai grabnic controlată), potrivit căreia, la jumătatea secolului trecut, în preajma satelor Gargalicul Mare și Gargalicul Mic (azi Corbul de Sus și Corbul de Jos, regiunea Constanța), ar fi fost încă vizibile ruinele unei așezări antice importante : *Près du petit golfe où s'élevaient les deux bourgades de Grand-Gargalik et de Petit-Gargalik, tout près de la Mer Noire, sont des ruines considérables. J'ai trouvé, dans le cimetière turc établi au N. de Grand-Gargalik, ou milieu de ruines de temples et de monuments de toute sorte, cette inscription...*, etc. . . . (*Lettre à M. Henzen*, p. 93).

petit village bulgare de Karanasou, tout près de la rive occidentale du lac Raselm. Cu deslușirea că lacul pe care autorul îl numește Razelm era în realitate Sinoe, spusele lui Desjardins nu lasă îndoială asupra faptului că inscripția a fost văzută în mijlocul unui câmp de ruine, și mai precis pe locul unui oraș în care — cu o remarcabilă intuiție — învățatul francez recunoștea pentru întâia oară Histria : *au milieu de ruines qui sont, pour moi, celles d'Histropolis, une des cités grecques de la Pentapole.* Informația

Fig. 1. — Piatra cu inscripția. MNA inv. L 343.

nu este lipsită de interes, fie că o considerăm sub acest raport, fie sub acel al precizării că în 1868 (și, probabil, încă douăzeci de ani mai târziu, dacă trebuie să-l credem pe Tocilescu) ¹, acropola Histriei slujea ca loc de îngropare pentru locuitorii turci ai cătunului care, până în zilele noastre, a continuat să poarte numele de Caranasuf, Caranasup sau Caranasib — satul Istria de astăzi.

Ca să revenim însă la inscripția de care ne ocupăm, copia lui Desjardins e de o remarcabilă exactitate și, cum se va arăta mai departe, într-un punct important mai corectă decât copia lui Tocilescu. Nu același lucru se poate spune despre copia inginerului german Weickum, ale cărei note asupra unei călătorii în Turcia au fost publicate în 1875 de Wilhelm Christ sub titlul *Weickum's Inschriftensammlung aus der Türkei* ² și care, încercînd să reproducă același document, împreună cu altele, comitea greșeli asupra cărora ar fi inutil să stărui, mulțumindu-mă să le semnez ³. În momentul cînd, la rîndu-i, publica inscripția histriană, Tocilescu avea deci doi predecesori, desigur fără s-o bănuiască. Cu atît mai interesant de sem-

¹ *Gefunden im türkischen Friedhofe, neben dem Hügel Karanasup, nicht weit von Karaharman*, scrie acesta, loc. cit.

² *SB München*, I, 1875, p. 74 și urm. Textul care ne interesează se citește la p. 82, nr. 7.

³ Christ însuși se vede obligat să recunoască : *...hier scheint Desjardins entschieden richtig gesehen und treuer copiert zu haben, da sich aus der Absehrift Weickum's kaum eine ertrügliche Herstellung des Textes gewinnen liesse.*

nalat e faptul că lecturile epigrafistului nostru repetă aproape întocmai lecturile epigrafistului francez, cu excepția unui cuvânt sărit de Desjardins în r. 1 și cu o citire diferită a numelui propriu cu care începe textul.

Pentru mai multă claritate, reproduc edițiile lui Desjardins și Tocilescu, neglijând transcrierile în majuscule.

DESJARDINS :

Κάρπος Ἀρτεμιδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως
εὐθηνιάρχου καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρεψαντο[ς],
. . . . ιμος ἄρξαντος καὶ πρεσ-
[β]εύ[σαντος]. . . . [Ἰσ]τρο[πόλεως] . . .

TOCILESCU :

Κλίτιος Ἀρτεμιδώρου τοῦ [ἀρχι]ερέω[ς]
εὐθηνιάρχου, καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρέψαντος [προ-]
[θύ]μως ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος]
. . . . TPO . . .

Cum am amintit-o în treacăt, în primul rînd al documentului (poate din pricina sfîrșitului asemănător al cuvîntului precedent) Desjardins omite literele TOY, care figurează efectiv pe piatră. În schimb, în rîndul 3, Tocilescu a adăugat la ΘΡΕΨΑΝΤΟ un Σ pe care Desjardins nu-l menționează și din care abia se întrevește o urmă. În rîndul 4, după o lacună marcată în copia lui cu patru puncte și care în realitate nu acoperă mai mult de două semne, Desjardins notează un I, care lipsește deopotrivă la Tocilescu și pe lespele. În sfîrșit, în rîndul 5 — aproape în întregime distrus și din care rămîn abia cîteva litere — în afara grupului TPO, la extremitatea dreaptă a pietrei (înregistrat și de Tocilescu), Desjardins menționează la extremitatea stîngă două litere din care efectiv subsistă urme și pe care le citea EY. În această privință, fie că va fi greșit copistul, fie că blocul va fi suferit stricăciuni, astăzi nu se pot distinge în acest loc decît partea superioară a unui Y și urme vagi din ceea ce a putut fi un Π sau un T. A doua literă pare probabilă, deși, riguros vorbind, starea pietrei nu îngăduie în această privință vreo afirmație sigură.

Unde deosebirea dintre cele două copii e însă mare, și unde greșeala lui Tocilescu avea să se dovedească bogată în urmări, e în redarea numelui propriu cu care începe documentul și pe care învățatul nostru îl citea ΚΑΙΤΙΟΣ. Rezonanța lui neobișnuită a avut darul să atragă atenția unui onomatolog de talia lui Louis Robert, care, pornind de la constatarea că un astfel de nume nu se întîlnește în nici un document grec, epigrafic ori literar, și căutînd să verifice îndreptățirea lecturii lui Tocilescu, a ajuns să descopere existența edițiilor lui Desjardins și Weickum, în care, în loc de ΚΑΙΤΙΟΣ, se citește în acest loc ΚΑΠΙΟΣ (la Weickum : ΚΑΙ.ΟΣ), ceea ce-l ducea la concluzia (pe care exemplul pietrei o confirmă pe de-a

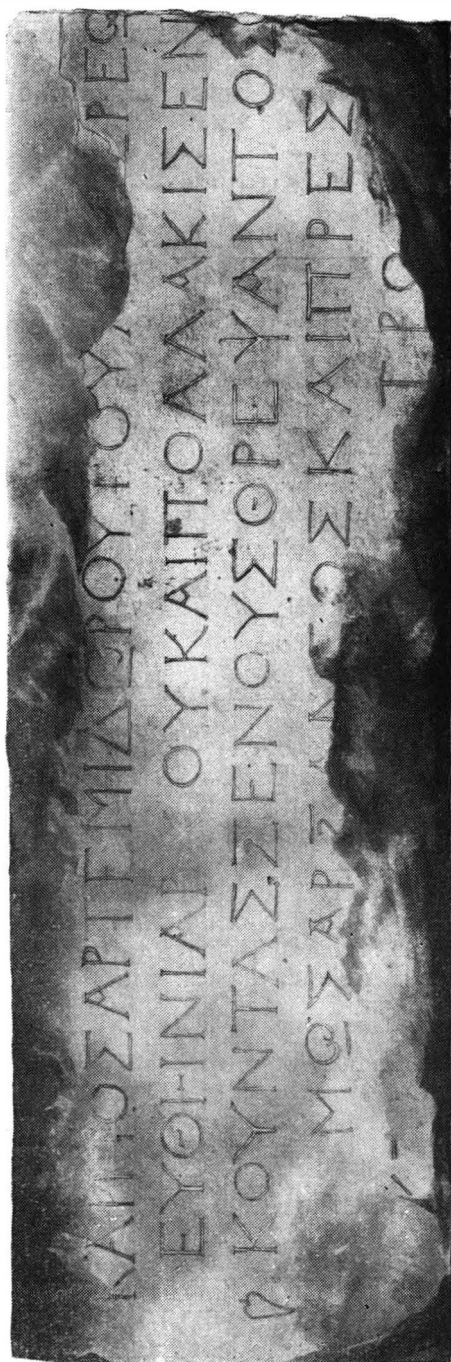

Fig. 2. — Textul inscriptiei.

întregul) că, în textul ce ne reține luarea aminte, „numele neatestat ΚΑΙΤΙΟΣ trebuie să facă loc banalului ΚΑΡΙΟΣ”¹.

Atît și ar fi destul pentru a învedera superioritatea unei metode care nu lasă nefolosit nici un mijloc pentru a stabili cu rigoare fie și un amănunt în aparență banal. Se întîmplă însă, pe de o parte, că precizia astfel dobîndită e departe de a fi indiferentă, pe de alta că — o dată adus să-și oprească atenția asupra documentului histrian — învățatul francez a mai făcut o observație care-i ilustrează ascuțimea. A formulat, anume, presupunerea că ruptura lespezii la dreapta n-ar fi neînsemnată, așa cum se arătau convinși editorii anteriori. „Întregirea rîndului 2 — scrie Louis Robert în această ordine de idei —, identică în edițiile Desjardins și Tocilescu, nu poate fi acceptată. În fiecare rînd lacuna din dreapta nu e de numai cîteva litere, ci cel puțin egală cu lungimea părții conservate; o dovedesc textele paralele”². Pornind de aci, și cu titlu de exemplu, Robert propunea să se citească rîndurile 2—3: εὐθηνιάρχου, καὶ πολλὰκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau: ἀναγκαίοις καιροῖς, sau: ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοικούντας ξένους θρέψαντος ...

Considerațiile învățatului francez asupra ultimului participiu, de care se ocupă în chip deosebit și care-i prilejuiește apropieri instructive cu o serie de texte epigrafice din epocile elenistică și romană, nu ne vor interesa deocamdată. Mai indicat mi se pare ca, folosind drept punct de plecare noua lectură dată rîndului 2, să încerc a duce mai departe întregirea unui text ale cărui implicații se dovedesc neașteptate.

Înainte de a ne angaja pe această cale, e necesar să subliniez totuși că presupunerea formulată de Robert cu privire la lungimea rîndurilor e fără îndoială îndreptățită. În ciuda faptului că n-a avut prilejul să vadă lespeda, a cărei imagine n-a fost vreodată publicată, și întemeiat exclusiv pe cunoașterea stilului acestui soi de inscripții, cercetătorul n-a șovăit să riște o ipoteză ce putea părea temerară, dar pe care examenul pietrei vine s-o confirme. Mă grăbesc să arăt, într-adevăr, că inscripția e săpată pe un bloc de mari proporții (0,75 m înălțime, 1,45 m lățime, 0,60 m grosime) și că ceea ce pînă acum s-a considerat drept ruptură la dreapta e mai curînd o întrerupere: piatra e aci tăiată regulat și, cum din rîndul al patrulea rezultă fără putință de îndoială că textul nu se oprea în acest loc, trebuie să înțelegem că textul continua pe un al doilea bloc, de proporții aproximativ egale. De reținut, din acest punct de vedere, e particularitatea că, deși tăiat, și nu rupt, așa cum am mai spus-o, blocul prezintă la capătul drept o față mai puțin bine netezită decît la capătul stîng, ceea ce nu poate să însemne decît că prima nu era în mod obișnuit expusă vederii. Presupunerea că inscripția se prelungea pe o altă piatră se dovedește astfel plauzibilă și-și găsește o confirmare neașteptată în faptul că la aceeași extremitate dreaptă, pe fața superioară, blocul prezintă urma neîndoioasă a unui crampon, care-l lega de blocul următor (fig. 1).

Astfel stînd lucrurile, nu numai problema lungimii rîndurilor își găsește dezlegarea, în sensul sugestiilor făcute în această privință de

¹ *Hellenica*, VII, 1949, p. 76 (reluînd și completînd observațiile anterioare publicate în *RA*, I, 1934, p. 48—52 și *Istros*, II, 1936, p. 12—13).

² *Ibidem*.

L. Robert, dar ne găsim în situația de a putea răspunde la o întrebare pe care nici unul din cercetătorii de pînă acum ai documentului nu pare să și-o fi pus și care privește natura inscripției în chestiune. După cele spuse înainte în legătură cu aspectul¹ și proporțiile blocului; după împrejurarea că în partea-i de jos de asemenea inscripția a putut să se prelungească pe o piatră diferită; în sfîrșit, după indiciile ce se pot scoate din însăși analiza textului — care începe cu un nume la nominativ, — pentru mine e limpede că ne găsim înaintea unei inscripții monumentale, săpată pe arhitrava unui edificiu despre a cărui înfățișare nu mă încumet a face presupuneri. Sigur e doar că dimensiunile construcției n-au putut fi deosebite, de vreme ce înălțimea de numai 5 cm a literelor n-ar fi îngăduit să fie citite de la o mare depărtare.

Cu aceste precizii în minte, să ne îndreptăm acum atenția spre înțelegerea unui text al cărui sens îl întrevădem, dar a cărui redactare se prezintă întrucîtva neobișnuită. E ușor de observat, într-adevăr, că, dacă numele la nominativ al celui ce va fi închinat clădirea ne îndreptățește să așteptăm către sfîrșitul frazei: *οἰκοδόμησεν ἐκ τῶν ἰδίων*, sau ceva echivalent, rămîne oricum curios faptul că, în partea ajunsă pînă la noi a documentului, cele mai multe indicații nu se referă la persoana ctitorului, ci la a tatălui acestuia, ale cărui titluri și demnități umplu literalmente cele patru rînduri ale textului păstrat. Aceasta poate să însemne, fie că fiul era mîndru de părintele a cărui glorie se răsfrîngea asupra-i, fie că într-un fel sau altul clădirea amintită în inscripție va fi avut o legătură cu persoana celui ale cărui merite sînt înșirate cu atîta însuflețire. Cît privește zidirea însăși, ea a putut fi o ediculă funerară sau un *ἥρωον*, ceea ce ar lămuri deopotrivă și alcătuirea neobișnuită a inscripției și condițiile în care aceasta se înfățișează săpată.

Rezultatele obținute pînă aci nu ne îndreptățesc să ne facem iluzii despre șansele unei încercări de întregire a textului. Chiar dacă înțelesul general se lasă ghicit, de o restituire literală nu poate fi vorba, din pricina lungimii lacunei și a puținelor elemente ce ne stau la dispoziție. În această ordine de idei, am avut prilejul să arăt că, întemeiat pe texte paralele, Louis Robert propunea să se citească în rîndurile 2 — 3: *πολλὰκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau : ἀναγκαίους καιροῖς, sau : ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ξένους θρέψαντος*². Citirea corespunde fără îndoială naturii documentului, dar ceea ce mă împiedică s-o accept fără șovăire e numărul de litere pe care-l implică. După propria-mi convingere, inscripția nu se întindea spre dreapta pe mai mult de un bloc, iar acesta n-a putut fi nici el mai mare decît blocul păstrat. E ușor de văzut însă că, în partea conservată a inscripției, primul rînd numără 28 litere, iar celelalte între 20 și 24, ceea ce (ținînd seamă de latitudinea lapidului de a îndesa sau rări întrucîtva slovele) înseamnă că lacuna n-a putut număra mai mult de 32—34 semne. Așa fiind, restituirea propusă de învățatul francez apare cam lungă pentru a fi acceptată întocmai. S-ar

¹ În aceeași ordine de idei, se mai poate adăuga că fața anterioară a arhitravei prezintă urma încă vizibilă a unei cornișe distrusă cu prilejul reîntrebuințării blocului (fig. 2).

² Mai sus, p. 361.

cere un adjectiv mai scurt pe lângă *καροῖς*, sau, mai degrabă, o expresie care ar aduce rîndul în limitele indicate : ἐν [ταῖς ἀφορμαῖς], bunăoară, cu cele ce urmează.

Încă și mai anevoie de împlinit mi se pare lacuna din rîndul 3, unde începea o propoziție independentă de propoziția dinainte, chiar dacă cu un înțeles asemănător. Fără multă șovăire, aș propune : [καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προθύ]μως, care ne dă tocmai numărul de slove necesar, iar cît privește sensul, continuă înșirarea de liberalități începută în rîndul 2.

În rîndul 4, lucrurile sînt din nou mai simple. Lacuna începe cu participiul *πρεσ[βεύσαντος]*, lecțiune neîndoioasă, după care n-au putut urma decît indicații privind fie scopul în care au fost îndeplinite misiunile, fie autoritatea sau orașul către care se va fi îndreptat solul. Prima ipoteză mi se pare preferabilă și citesc, în ce mă privește : *πρεσ[βεύσαντος] δωρεάν ὑπὲρ τῆς πατρίδος*, sau, încă și mai bucuros : *πρεσ[βεύσαντος] δωρεάν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίων*.

Cu aceasta am ajuns la ultimul rînd, a cărui situație e desperată și despre care am arătat că e redus la cîteva semne răzlețe. Ediția Desjardins prezintă la extremitatea stîngă literele EY, iar la extremitatea dreaptă TPO; ediția Toçilescu, numai literele TPO de la extremitatea dreaptă¹. La ambii, cea de-a treia literă din grup e un O, și ambii fac presupunerea că ne-am afla înaintea numelui Histriei, Tocilescu mulțumindu-se să observe : „în rîndul al 5-lea s-ar putea recunoaște numele orașului [*Ἰσ*]τρό[πολις]”, în timp ce Desjardins (nu se știe pentru care motiv) preferă forma genitivă și întregeste de-a dreptul : [*Ἰσ*]τρο[πόλεως].

Examenul pietrei dovedește, în schimb, că singura literă vizibilă la începutul rîndului e un Y, urmat de o bară orizontală — poate rămasiță a unui Π, poate a unui T; la extremitatea dreaptă, după T și P, perfect păstrate, se vede fără putință de îndoială un O. În aceste condiții, e evident că de o încercare de reconstituire a rîndului anevoie se poate vorbi, singura afirmație întemeiată în această privință fiind că o lecțiune [*Ἰσ*]τρό[πολις] sau [*Ἰσ*]τρο[πόλεως] se înfățișează în cel mai înalt grad neverosimilă. Mai degrabă decît la această formă neatestată a numelui cetății², ne-am putea gândi la cuvintele : [··εἰς τὴν μ]ητρό[πολιν τοῦ πόντου]], în înțelesul că țința soliilor menționate în r. 4 ar fi fost capitala religioasă și administrativă a Pentapolei, Tomis. Prezența lui Y la începutul rîndului mă împiedică însă să propun în acest loc o citire mulțumitoare, și de aceea prefer să-mi îndrept atenția spre rîndul 1 al textului, a cărui întregire anume am lăsat-o la urmă și de la care sîntem îndreptățiți să așteptăm lumini prețioase pentru fixarea împrejurărilor în care inscripția a fost compusă.

¹ Copia lui Weickum prezintă în acest loc literele TPON.. În comentariul său, Christ nu face vreo propunere de întregire (*op. cit.*, p. 83).

² *Istropolis* nu apare în inscripțiile grecești ori latine plină acum cunoscute, formele uzitate fiind, fie *Ἰστριανῶν πόλις*, fie *Λαμπροτάτη Ἰστριανῶν πόλις* (resp. *Histranorum civitas*). Cf., totuși, un curios pasaj din *SHA (Vita Maximī et Balbini, XVI 3)*, unde, citind pe Dexippos, autorul numește orașul distrus atunci de goți *Istria civitas*, ceea ce corespunde în originalul grec unei forme *Ἰστρόπολις*, altminteri niciodată întîlnită.

În această ordine de idei, primul element ce trebuie să ne rețină luarea aminte e numele cu care începe textul, corect înregistrat de Desjardins și de altminteri ușor de controlat cu ajutorul pietrei: ΚΑΡΙΟΣ, în loc de fantezistul ΚΑΙΤΙΟΣ al lui Tocilescu. Κάριος Ἀρτεμιδώρου, cum se numea dedicantul nostru, nu e însă un necunoscut în prosopografia histriană. Personajul apare la loc de cinste în lista membrilor *gerousiei* din anul 138 e.n., ba, ceea ce nu-i lipsit de interes, alături de părintele-i Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, a cărui măgulitoare poziție socială e subliniată și în acest document cu o particulară emfază. Se cunoaște, într-adevăr, amănuntul că, alături de numele așa-numiților φιλότειμοι μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν, marea stelă publicată de Pârvan în 1916 prezintă, săpat în capul celei de-a doua coloane, un decret de cinstire a unui συναγωγεὺς lăudat pentru dărnicia și meritele față de *gerousie*¹. Acest „președinte” al puternicei asociații e tocmai Artemidoros al lui Herodoros, și ceea ce permite identificarea lui sigură cu Artemidoros din inscripția noastră e faptul că în decretul *gerousiaștilor*, ca și pe arhitrava din Muzeul național de antichități, Carpos e înfățișat drept fiu al lui. Între alte merite ale sărbătoritului, decretul pomenește într-adevăr o danie de 1000 denari făcută... ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ Χάρπου, destinată celebrării anuale a „sărbătorii trandafirilor”: εἰς ῥοδισμὸν².

Acest prim rezultat (care, în treacăt fie spus, permite situarea sigură a inscripției în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.) înlesnește mai departe recunoașterea aceluiași Artemidoros într-un document histrian mai puțin cunoscut, descoperit în campania de săpături a anului 1951 și, pînă astăzi, inedit³. E vorba de un fragment de *album* — pe cît se poate judeca, al învingătorilor unui concurs muzical —, în cuprinsul căruia, printre alți προστάται ai asociației de cîntăreți, e pomenit un Μ. Οὐ[λ. Ἀρτεμίδωρος, împodobit cu titlurile răsunătoare de πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως („prim pontarh și fiu al cetății”) (r. 2 — 4). Că, o dată mai mult, ne găsim în fața aceluiași individ, se poate deduce din împrejurarea că restul notabililor înșirați în lista inedită sînt — cu puține excepții — membrii cu vază ai *gerousiei* prezidate de Artemidoros, contemporani și — împreună cu el — părtași ai onorurilor decernate de histrieni ca răsplată a serviciilor aduse cetății. M. Ulpus Callistratos, M. Ulpus Praesens, M. Ulpus Demetrios, Aelius Artemidoros fiul lui Dioscourides, P. Aelius fiul lui Phaidrias și Carpos fiul lui Apollodoros sînt în această situație⁴, fără a mai vorbi de un grup de cinci frați — Diogenes, Artemidoros, Calpournios, Herodoros, Callistratos —, în care nu va fi probabil temerar să recunoaștem pe proprii nepoți ai pontarhului⁵,

¹ *Histria*, IV, ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 596, nr. 20. Cf. textul la p. 598—599.

² Col. II, r. 8—9 ale ediției Pârvan.

³ Muz. *Histria*, nr. inv. 259.

⁴ Numele lui M. Ulpus Callistratos se citește în lista membrilor *gerousiei*, în col. II, r. 63; al lui M. Ulpus Praesens, în col. II, r. 46; al lui M. Ulpus Demetrios, în col. I, r. 38; al lui Aelius Artemidoros, în col. I, r. 41; al lui P. Aelius, fiul lui Phaidrias, în col. I, r. 74 (identitatea acestuia apare mai puțin sigură); în sfîrșit, al lui Carpos, fiul lui Apollodoros, în col. II, r. 34.

⁵ De remarcat că, după un obicei răspîndit la greci, unul din nepoți poartă numele bunicului (Artemidoros), altul pe al străbunicului (Herodoros). Pentru mai multă claritate, vezi arborele genealogic de la p. 367.

fiii aceluși Carpos asociat la distincțiile acordate de *gerousie* și care, dacă nu ne amăgim, avea să înalțe după moartea părintelui zidirea a cărei pisanie se păstrează în Muzeul național de antichități.

Cu aceasta, cunoașterea omului a cărui carieră încercăm s-o reconstituim realizează un important pas înainte. O întâmplare fericită a făcut însă ca știrile despre Artemidoros să nu se oprească aci și ca un document descoperit în 1923 sau 1924, publicat de Pârvan în 1925, să ne ofere puțința unei completări — dacă nu a carierei publice a personajului, cel puțin a fizionomiei lui morale. Se cunoaște, într-adevăr, curioasa listă de subscripție (astăzi în Muzeul național de antichități, cota 618 ?) care ne-a păstrat numele mai multor închinători ai lui Mithras, cu a căror cheltuială s-a construit în Histria o casă de cult a zeului iranian. Οἷδε συνεισφέρ[ε]ν εἰς τ[ὴν] οἰκοδομίαν τοῦ ἱεροῦ | σπηλῆου καὶ [θεο]σέβει | αν . . . — sună în acest loc textul¹, și nu e poate greșit să înțelegem indicația în sensul că „peștera sfântă” aci pomenită va fi fost cea dintâi de acest fel clădită în oraș.

În legătură cu epoca inscripției, editorul se mulțumea să observe că „spre jumătatea secolului al II-lea după Christos, cultul lui Mithras era foarte răspândit în orașele și taberele militare ale Scitiei Mici”², ceea ce e fără îndoială exact, dar nu suficient, cînd e vorba de un text a cărui dată e înscrisă în însuși cuprinsul lui. Surprinde, într-adevăr, împrejurarea că, ocupîndu-se în treacăt de cîțiva din contribuitorii la zidirea criptei mithriace (de bună seamă membri ai unei *confraternități* ce va fi numărat adepți numeroși și al cărei îndrumător, cinstit cu titlul de „părinte”, e și el pomenit pe nume), Pârvan n-a recunoscut într-însii pe unii dintre fruntașii *gerousiei* din anul 138, a căror listă o studiasse altădată cu luare aminte. Printre aceștia se numără un [A]ἰλ(ιος) Διονύσιος Δημοκράτου[ς]³, un [K]άρπος Ἀπολλοδώρου⁴, un Διονύσιος Διονυσοδ[ώρου]⁵ și, mai ales, un [M.] Οὐλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος, care nu-i altul decît omul ce ne interesează și în legătură cu care, parcă pentru a pune capăt oricărei îndoieli, textul nu uită să menționeze titlul de ποντάρχης⁶.

Strîngînd laolaltă elementele prosopografice pînă aci dobîndite, putem deci spune că — spre jumătatea secolului II al erei noastre — trăia în Histria, ca șef al unei importante familii, personajul care în lista fruntașilor *gerousiei* e pomenit ca Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, după toate probabilitățile unul și același cu M(άρκος) Οὐλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος din inscripția agonistică descoperită în 1951 și din lista de subscripție a închinătorilor lui Mithras. Faptul că în primul document individul poartă un nume grec, cită vreme în celelalte arborează cu oarecare ostentație numele romane ce dovedesc o cetățenie dobîndită în zilele lui Traian, nu constituie un argument împotriva presupunerii că în toate trei cazurile ne-am găsi înaintea aceluiași om. E greu de imaginat, într-adevăr, că într-un

¹ Dacia, II, 1925, p. 218, nr. 21, r. 5—8.

² Op. cit., p. 221.

³ Poate fiul lui Αἰλ(ιος) Δημοκράτης, menționat în lista membrilor *gerousiei*. col. I, r. 10?

⁴ Dacia, II, p. 219, r. 12 = lista *gerousiei*, col. II, r. 34.

⁵ Ibidem, r. 17 = lista *gerousiei*, col. I, r. 80.

⁶ Ibidem, r. 10.

oraș ca Histria și în cursul aceluiași ani ar fi trăit, pe de o parte, un Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, om bogat și cu vază, συναγωγεὺς al *gerousiei*, pe de alta, un Μ. Οὐλπίος Ἀρτεμίδωρος, și el fruntaș al orașului, trecut prin numeroase magistraturi locale și, pe deasupra, pontarh ! Ipoteza cea mai simplă e că ne găsim înaintea unuia și aceluiași notabil, a cărui poziție socială se definește prin demnitățile înșirate în toate trei documentele pe care le-am folosit și a cărui identitate se precizează prin împrejurarea că, dacă președintele *gerousiei* arată a fi avut un fiu, Κάρπος (la rîndu-i tată a nu mai puțin de cinci fii, cum pare să rezulte din inscripția agonală pînă astăzi inedită ¹), același lucru se poate spune despre personajul cu bogate titluri la recunoștința cetății, căruia tot un Κάρπος îi consacră monumentul descoperit cu aproape un veac în urmă și a cărui pisanie am început s-o reconstituim.

La această inscripție e acum vremea să ne întoarcem, pentru a încerca întregirea primului și celui mai important rînd al textului, acela pe care Desjardins îl citea : Κάρπος Ἀρτεμίδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως, iar Tocilescu (mai puțin corect, cum s-a relevat) : Κλίτιος Ἀρτεμίδωρου τοῦ [ἀρχι]ερέω[ς]. Asupra formei exacte a numelui, nu cred necesar să stăruim, după cele spuse înainte. Util, în schimb, mi se pare să amintesc că, așa cum a susținut pentru înția oară Louis Robert și cum am încercat s-o dovedesc cu mărturia pietrei, rîndul nu sfîrșea de bună seamă cu [ἀρχι]ερέω[ς], ci, la fel cu toate celelalte, se prelungea la dreapta într-o măsură aproximativ egală cu lespeda păstrată. Pe de altă parte, între demnitatea sacerdotală cu care începe înșirarea titlurilor celui onorat și magistratura laică al cărei nume se citește la începutul rîndului 2, e evident că n-a putut figura decît funcția obștească cea mai înaltă îndeplinită vreodată de Artemidoros, cea de *pontarh*, pe care ne-o dezvăluie două din inscripțiile unde numele lui se citește. Adăugîndu-i titlul onorific de „Fiu al cetății”, pe care i-l atribuie inscripția agonală, am putea deci risca, fără teamă de a ne înșela, pentru lacuna rîndului 1 : [. . . καὶ ποντάρχου καὶ υἱοῦ τῆς πόλεως], ceea ce ne îngăduie, la capătul atîtor considerații preliminare, să propunem pentru ansamblul inscripției citirea :

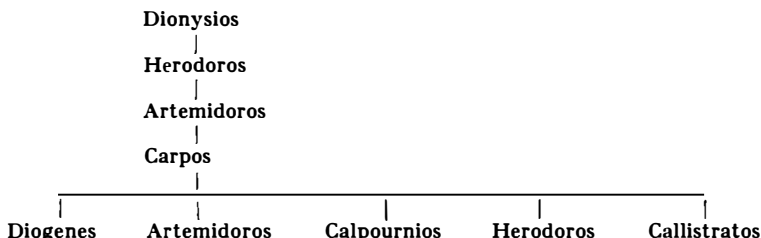
Κάρπος Ἀρτεμίδωρου τοῦ ἀ[ρχι]ερέω[ς] καὶ ποντάρχου καὶ υἱοῦ τῆς πόλεως],
εὐθηνάρχου καὶ πολλάκις ἐν [ταῖς ἀφορίαις τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοί]
κοῦντας ξένους θρέψαντο[ς καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προ]
[θύ]μω[ς], ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος] δωρεάν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίω[σ]
· Υ· ΤΡΟ

(Sau, pe romînește : „Carpos al lui Artemidoros, al arhiereului și pontarhului cinstit <de locuitorii Histriei> cu titlul de «Fiu al cetății» ; care a condus serviciul de aprovizionare și, în vremuri de lipsă, nu o dată a hrănit pe cetățeni și pe străinii stabiliți în mijlocul nostru ; care a luat asupra-și cu tragere de inimă numeroase sarcini obștești, fiind arhonte și îndeplinind pe propria-i cheltuială solii pentru apărarea drepturilor cetății . . .”).

¹ Mai sus, p. 364.

Locul unde se întrerupe textul, în plină înșirare a titlurilor lui Artemidoros la recunoștința concetățenilor lui histrieni, nu ne permite să ghicim nici înaintea căror foruri va fi fost trimis să le apere interesele (poate la guvernatorul provinciei, poate chiar la Roma), nici în ce chip continua un document despre care tot ce se poate spune e că n-a putut fi lung și că trebuie să se fi încheiat printr-o aluzie la monumentul pe a cărui arhitravă era săpat.

Primele încheieri pe care le îndreptățește documentul astfel reconstituit sînt de ordin prosopografic, și ele ne permit să înțelegem și să fixăm sub forma unui arbore genealogic raporturile existente între o seamă de reprezentanți ai vieții publice histriene de pe la jumătatea secolului al II-lea al erei noastre, ale căror nume se citesc în documente și a căror legătură de rudenie nu fusese pînă acum semnalată.

Dacă inducțiile mele sînt corecte, strămoșul cel mai depărtat pînă la care ne putem urca e un Dionysios, al cărui fiu — Ἡρόδωρος Διονυσίου — e pomenit, alături de alți doi colegi, în calitate de συναγωγεὺς, în lista fruntașilor *gerousiei*¹. La data cînd se grava prima coloană a textului (fie că se găsea în exercițiul acestei demnități, fie că se eliberase cu cîtva timp înainte²), Herodoros atinsese deci cea mai înaltă treaptă la care se putea ridica în sinul numitei asociații, printre ai cărei membri întîlnim, pe de altă parte, încă din acel moment și cu titlul de φιλότειμος, pe fiul său Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου³. Cîtva timp mai tîrziu, poate după moartea lui Herodoros, Artemidoros devine la rîndu-i συναγωγεὺς, și aceasta ne lasă să înțelegem pentru ce, împreună cu el, Κάρπος Ἀρτεμίδωρου apare mai întîi ca φιλότειμος al *gerousiei*, apoi — la o dată desigur

¹ Col. I, r. 10, al ed. Părvan, *Histria*, IV, p. 598.

² Menționea în catalogul din anul 138 a trei persoane distinse cu titlul de συναγωγεὺς, cînd în chip firesc ne-am fi așteptat la una singură, nu înseamnă firește că *gerousia* din Histria ar fi fost condusă de un „colegiu de președinți” cu puteri egale, ci, mai simplu, că unul din aceștia era președintele în exercițiu, cîtă vreme ceilalți doi sînt înscriși alături de el *honoris causa*. Procedul e curent în practica romană a epocii imperiale (cf. cunoscutul *album* din Canusium, în care foștii *quinquennales* figurează în grup în fruntea listei, înaintea demnitarilor de rang inferior: *CIL*, IX, 338 = *ILS*, 6121); pe de altă parte, în decretul de cinstire al lui Artemidoros, la care ne-am referit în mai multe rînduri, acolo unde se vorbește de serviciile aduse *gerousiei*, exprimarea documentului lasă să se înțeleagă că, în exercițiul funcțiilor lui, Artemidoros era singur: ἐπεὶ ὁ συναγωγεὺς ἡμῶν . . . πολλάκι καὶ τάχειον εὐεργετήσας τὴν γερουσίαν καὶ φυλάξας τὴν τῶν γραμμάτων ἡμῶν πίστιν . . . (ed. Părvan, col. II, r. 3–7).

³ Col. I, r. 34 al ediției citate.

ulterioară, și tot alături de părintele-i Artemidoros — în decretul onorific gravat în fruntea celei de-a doua coloane ¹.

Alte amănunte asupra carierei lui Carpos lipsesc (numele lui nu e pomenit în lista inedită pe care am avut prilejul s-o citez), dar faptul că în inscripția din Muzeul național de antichități onorurile sînt toate ale lui Artemidoros îndreptățește încheierea că, din acest punct de vedere, situația fiului era departe de a egala pe a părintelui. Oricum, de n-ar fi decît prin bunul nume cîștigat familiei de reprezentantul ei cel mai înzestrat, fiii lui Carpos, nepoții lui Artemidoros, sînt și ei menționați, cum am arătat, într-un prim moment printre notabili *gerousiei*, în al cărei *album* se citesc numele celor doi mai vîrstnici (Diogenes și Artemidoros) ², mai tîrziu, toți cinci, în lista biruitorilor agonalî săpată cu cheltuiala unei asociații ale cărei legături cu *gerousia* trebuie să fi fost strînse, de vreme ce printre așa-numiții *ποσάται* ai primei se întîlnesc aproape exclusiv *φιλέταιμοι* ai celei de-a doua ³.

Tocmai această împrejurare ne dă de altminteri putința să vorbim cu oarecare siguranță despre legăturile dintre Herodoros și Artemidoros, sau dintre Artemidoros și fii lui Carpos, întrucît de-a lungul epocilor elenistică și romană e cunoscută tendința ca membrii anumitor familii bogate să cumuleze și să-și transmită din tată în fiu principalele demnități civile și sacerdotale în cetățile altădată mindre de independența lor economică și politică, acum reduse să-și aștepte echilibrul bugetar și rezolvarea problemelor curente de la dărnicia și trecerea pe lingă autoritățile stăpînitore a „binefăcătorilor” răsplătiți cu statui de bronz și decrete de cinstire ⁴.

În Histria, către jumătatea secolului al II-lea, o familie de *evergeți* influenți ne-a fost de curînd revelată de inscripția în cinstea Abei, soața lui Herakon, coborîtoare din „părinți distinși și din strămoși iluștri” (ca să vorbim ca editorul, care a redat astfel expresiile grecești: *γωνέων τε ἐπισήμων καὶ προγόνων ἐπιφανεστάτων* ⁵). În legătură cu aceștia, textul adaugă că nicînd „n-au refuzat vreo contribuție sau îndatorire cuviincioasă, ci au adus la îndeplinire în chip neîntrecut preoțiile eponime, sacerdoțiile, demnitățile . . ., sarcinile obștești și slujbele de seamă, cîștigîndu-și <din partea tuturor> cea mai înaltă prețuire . . .” ⁶. O situație asemănătoare pare să fi ocupat în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe

¹ Col. I, r. 40; cf. col. II, r. 8.

² Idem, r. 77; col. II, r. 60.

³ Mai sus, p. 364.

⁴ Asupra fenomenului „evergetismului” în cetățile grecești ale epocii elenistice, de la noi și de aiurea, vezi ale noastre *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, București, 1958, p. 38 și urm.; p. 60 și urm.

⁵ Em. Popescu, în *SCIV*, V, 1954, p. 450, r. 5—6. Pentru o epocă mai veche, se pot vedea preambulul decretului în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes (*Histria*, I, București, 1954, p. 476, nr. 1; cf. J. și L. Robert, în *REG*, LXIII, 1955, p. 238) și, mai ales, rîndurile 4—5 din decretul în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios (*Syll*², 708): *πατὴρ δὲ γεγωνὶς ἀγαθοῦ καὶ προγόνων εὐεργετῶν καὶ τετημένων τῶν θεῶν πάντων* . . .

⁶ Rîndurile 7—13 ale ediției citate în nota precedentă. Traducerea noastră se deosebește de a primului editor în puncte nefsemnate.

neamul lui Dionysios, judecînd după titlurile acumulate de Artemidoros, a cărui carieră singură e oglindită în documente în chip mulțumitor și de ale cărui merite față de obște ne propunem să ne ocupăm într-un studiu viitor¹.

D. M. PIPPIDI

О НАДПИСИ В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ ДРЕВНОСТЕЙ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Неоднократно и, главным образом, в „Hellenica” VII, 1949, стр. 76, Луи Робер отмечал, что греческая надпись из Истрии, опубликованная Г. Точилеску в конце прошлого века (АЕМ, XI, 1887, стр. 66, № 140), была уже прежде опубликована, по копии Вейкума Вильгельмом Кристом („Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wissenschaften zu München“, I, 1875, стр. 74 и след.) и еще раньше Эрнестом Дежарденом в „Annali di Corrisp. Archeologica“ 1868 (стр. 92, № 101, авт. оттиск). На основании этих изданий Л. Робер указывает новое чтение имени КАРПОС, которое Точилеску читал ΚΑΙΤΙΟΣ, Л, в то же время он обоснованно отвечает, что судя по формуляру, с правой стороны камня не достаёт гораздо больше, чем указывали более или менее сходные попытки реставрации Точилеску и Дежардена. В качестве примера автор предложил новую расшифровку строк 2 и 3 и подчеркнул большое значение указания о том, что в тяжёлое время лицо, которому была посвящена надпись, кормило (τρέφοντος) проживавших в Истрии горожан и чужеземцев.

Возвращаясь к изучению памятника в Бухарестском национальном музее древностей, где он находится (инв. L 343), автор подчёркивает, во-первых, правильность чтения КАРПОС, о которой свидетельствуют ясные следы на камне и, во-вторых, обоснованность предположения, согласно которому недостающая справа часть надписи была, по крайней мере, равна сохранившемуся тексту. Так как надпись высечена на архитраве памятника, вероятно, посвященного памяти отца Κάρπος, можно утверждать, что она продолжалась справа на блоке одинаковой величины; с точки зрения текста это означает пробел в 30—34 знака. На том же основании и исходя из указаний Луи Робера, автор предлагает новую трактовку 1—4 строк, учитывающую звания и подробности общественной деятельности отца Κάρπος—Μ(ᾱρκος) Οὐλ(πιος) Ἀρτεμίδωρος, одного из виднейших деятелей Истрии половины II в. н. э. Действительно, его имя появляется не только в знаменитом *album* местной герусии (SEG, I 330), где он фигурирует в качестве συναγωγέως или

¹ În comentariul la inscripția inedită citată în mai multe rânduri (Muz. Histria, inv. nr. 259), ce urmează a-și găsi locul în vol. II din *Histria, Monografie arheologică* (în pregătire).

на подписном листе для постройки в Истрии посвященной Митре пещеры (Пырван, *Dacia*, II, 1925, стр. 218, 21), но также и на почетном месте неизданного списка лауреатов музыкального соревнования (Муз. Истрии, № инв. 259), где М. Ульпий Артемидорос носит пышные звания *πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως*. Автор вскоре опубликует последний документ; при этом он намеревается подробно исследовать карьеру Артемидороса и восстановить список известных до настоящего времени понтархов истрийского происхождения

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Камень с надписью MNA инв. L 343.

Рис. 2. — Текст надписи.

À PROPOS D'UNE INSCRIPTION GRECQUE DU MUSÉE NATIONAL DES ANTIQUITÉS

RÉSUMÉ

A plusieurs reprises, et notamment dans «Hellenica» (VII, 1949, p. 76), M. Louis Robert a signalé le fait qu'une inscription grecque d'Histria, publiée à la fin du siècle dernier par Gr. Tocilescu (AEM, XI, 1887, p. 66, n° 140), avait été éditée auparavant par Wilhelm Christ, d'après une copie de Weickum, dans les «Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wiss. zu München» (I, 1875, p. 74 ss.) et, plus anciennement encore, par Ernest Desjardins, dans les «Annali di Corrisp. Archeologica» (1868, p. 92, n° 101 du tirage à part). En rétablissant, d'après ces copies, à la première ligne du texte, le nom ΚΑΡΙΟΣ, là où Tocilescu lisait ΚΑΙΤΙΟΣ, M. Robert faisait également l'observation fondée qu'à en juger d'après le libellé la rupture à droite de la pierre devait être sensiblement plus longue que ne le laissaient supposer les restitutions de Tocilescu et de Desjardins, substantiellement les mêmes. Il proposait, à titre d'exemple, une nouvelle lecture des lignes 2—3 et signalait l'intérêt tout spécial de l'indication selon laquelle le personnage honoré aurait nourri (τρέψαντος) les citoyens et les étrangers établis dans la ville.

Reprenant à son tour l'étude du document, qu'il a pu examiner à loisir au Musée National des Antiquités de Bucarest (n° d'inv. L 343), l'auteur relève tout d'abord l'exactitude de la leçon ΚΑΡΙΟΣ, dont la pierre offre des traces indubitables, ensuite, la justesse de l'hypothèse selon laquelle la lacune à droite serait au moins égale au texte conservé. L'inscription ayant été gravée sur l'architrave d'un monument probablement consacré à la mémoire du père de Κάριος, il est à peu près certain qu'elle a dû continuer à droite sur un bloc de la même longueur, ce qui donne pour le texte une lacune de 30 à 34 lettres au plus. Sur cette base, et en partant des suggestions de M. Robert, il propose une lecture des

lignes 1—4 qui tient compte des titres et de la vie publique du père de Κόρπος — Μ(ᾱρκος) Οὔλ(πιος) Ἀρτεμίδωρος — un des personnages les plus en vue d'Histria, vers le milieu du IIe siècle de notre ère. Son nom paraît en effet non seulement dans le fameux *album* de la gérusie locale (SEG, I 330), où il figure en qualité de συναγωγεὺς, mais également sur la liste de souscription destinée à couvrir les frais de construction d'une «grotte» mithriaque (Pârvan, «Dacia», II, 1925, p. 218, n° 21) et aussi, à la place d'honneur, dans un *album*, encore inédit, de vainqueurs d'un concours musical (Mus. d'Histria, n° d'inv. 259), où M. Ulpius Artemidoros porte les titres pompeux de πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Ce dernier document sera publié prochainement par l'auteur qui, par la même occasion, se propose de soumettre à un examen détaillé la carrière d'Artemidoros et de retracer la liste des pontarques d'Histria connus à ce jour.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La pierre portant l'inscription (Musée National des Antiquités, n° L 343).

Fig. 2. — Texte de l'inscription.
